

ATEBETÜ'L- HAKÂYIK'TA ONTOLOJİK METAFORLAR THE ONTOLOGICAL METAPHORS IN ATEBETU'L- HAKAYIK

M. Emin YILDIZLI*

Öz

Metaforlar bir topluluğun, milletin, medeniyetin sosyal, siyasal, felsefi vb. yaşayış ve hissediş şeklinin, öncelikle düşüncede şekillenip bu düşüncenin uyandırdığı duygulardan hareketle kullanılan dil aracılığıyla belli bir düzen ve uyumluluklar neticesinde sözcükler vasıtasıyla muhataba aktarılma olayıdır. Bu düşünüş ve ifade kalıplarından hareketle yola çıkıldığında metaforlara yönelik yapılan/ yapılacak çalışmalar, metaforların ait olduğu toplumların bilinçaltındaki birikimlerine ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda hazırlanan bu çalışmayla Atebetü'l- Hakâyik'taki ontolojik metaforlar, Reşit Rahmeti Arat'ın çalışmasından hareketle tespit edilecek ve bu tespitler ışığında dönemin ve eserin metaforik düşünce yapısı üzerinde tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Metafor, Ontolojik Metafor, Atebetü'l- Hakâyik, Atebetü'l- Hakâyik'ta Ontolojik Metaforlar

Abstract

Metaphors, firstly by having its form in collective mind based upon the feelings and ways of thinking that stem from the social, political, philosophical etc. lifestyles of a nation or civilization, are certain conceptual tools for communication amongst interlocutors, which are utilized in a certain form and coherence. Considering these forms of thinking and expression, the studies that are or will be conducted on metaphors makes it possible to reach the subconscious accumulation of societies to which metaphors belong. In this context, in this study the ontological metaphors in Atebetü'l- Hakâyik will be determined based on the work of Reşit Rahmeti Arat and will be discussed on the metaphorical thought structure of the period and the work in the light of these findings.

Keywords

Metaphor, Ontological Metaphors, Atebetü'l- Hakâyik, The Ontological Metaphors in Atebetü'l- Hakâyik

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, eminyildizli@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2459-9543> İstanbul TÜRKİYE

“Bilgi, var olan bir şeyin kavranması demektir “

(Hartman)

GİRİŞ

Metafor

Metaforlar, “algıladığımız şeyi, dünyada yolumuzu bulma tarzımızı ve diğer insanlarla ilişki kurma biçimimizi, kavramlarımızı yapıya kavuşturur (Lakoff & Johnson, 2005, s.25)”. Metaforlar bu yapıya kavuşturma durumunu “bir tür şeyi başka bir tür şeye göre anlayarak ve tecrübe ederek” gerçekleştirir (Lakoff & Johnson 2005, s. 27). Bu tanımlamalarda dikkat çeken üç kavramdan (şey, anlamak, tecrübe) hareketle metaforlar; tecrübelerden yola çıkarak hayatımızdaki şeyleri anlamlandırma durumudur şeklinde düşünce geliştirilebilir. Lakoff ve Johnson bu anlamlandırma durumunun sadece kelimelerle dilde değil, gündelik hayat içerisinde düşünce ve eylemde de yaygın olduğunu ifade ederler ve metaforu bir biliş süreci olarak görürler (Lakoff & Johnson 2005, s. 25-31). “Metaforlar insanın dünyayı algılayışını kolaylaştırdığı gibi düşüncelerin muhataplarına daha kolay anlatmasını, cümledeki ifade ve etki gücünü arttırmayı da hedeflemektedir. Bu yönden bakıldığı zaman ortaya sanata dayalı bir anlatım çıkmaktadır. Bu sanatsal ifade gücü de fikirlerin güçlendirilmesi ve kabul ettirilmesi açısından önem taşımaktadır (Yıldızlı vd., 2018, s. 2)”. İnsan bilişindeki şeylerin daha etkili bir anlatımla başka bir şey üzerinde geçici anlam alanları oluşmasını sağlayacak şekilde ortaya çıkması ise dil metaforlarını oluşturur. Dil metaforları bilişsel süreci tamamlanmış ve yapıya kavuşturulmuş olan kavramların, muhataplarına aktarımı ya da anlamlandırılması sırasında faydalanılan bir araç olarak da görülebilir. Bilişsel süreci tamamlanan ve aktarılma isteği taşıyan düşünceler bu aktarımları düşünürün kendi kültüründen, konuştuğu dilin kelime varlığından ve kelimelerin kazandığı yeni anlamlardan faydalanarak dil metaforlarına dönüştürür. Doğal olarak “günlük iletişim hayatımızda iç içe yaşadığımız dil metaforları bizim anlatım yolumuzu ve konuşma tarzımızı belirler (Yunusoğlu, 2016, s. 31).” Metaforlar bu ifade ediş tarzını “insanın kavramsal sisteminde mevcut olan zihni modellerin iki alan (kaynak alan ve hedef alan) arasındaki haritalanması” şeklinde geliştirir (Yunusoğlu, 2016, s. 31). Bu haritalanmayı ise kültürel uyumluluk çerçevesinde dilin ifade gücünden, kelimelerin anlam genişliğinden ve kavramların belirgin özelliklerinden yola çıkarak gerçekleştirir.

Biliş süreci sonunda, dil bahsedilen haritalanmayı gerçekleştirirken kendi düzenini de sistematüğini de A, B’dir şeklinde belli uyumluluklar içerisinde, belli bir düzen doğrultusunda gerçekleştirir. Bu sistematüğün içerisinde; kültür, dil (konuşma dili, yazı dili, gramer kuralları), mantık ve belli uyumluluklar vardır. İşte tüm bu uyumlar sistematüğü doğrultusunda A, B’dir şeklinde metaforlar ortaya çıkar (Yıldızlı, 2011, s.14-15). Aşağıdaki örnek; “terör” kavramının nasıl haritalandığını ve algı dünyasında uyandırdığı duyguları metaforik olarak ifade ederken nasıl daha etkili hâle getirdiğini göstermesi açısından incelenmiştir.

Terör bütün insanlığa çevrilmiş kanlı bir silah; barış, huzur ve güvenliğin önüne döşenmiş mayın tarlası, ölüm tuzağıdır.

Hedef AlanKaynak Alan

Terör	insanlığa çevrilmiş kanlı bir silahtır.
Terör	kanlı bir silahtır.
Terör	silahtır.
Terör	mayın tarlasıdır.
Terör	ölüm tuzağıdır.

Terör kavramı öncelikle "terör silahtır" ifadesiyle metaforlaştırılırken, silah kelimesinin sıfatları da (kanlı bir silah/ insanlığa çevrilmiş kanlı bir silah) anlatımı daha etkili bir hâle getirmek için metaforun etki alanını genişletmiştir. Cümlenin devamında terör mayın tarlasıdır, terör ölüm tuzağıdır ifadeleri de terör silahtır metaforuyla uyumluluk içerisinde, dinleyiciye terör kavramıyla ilgili olumsuz duygular göndermek ve hissedilmesi istenen duyguyu pekiştirmek amacıyla kullanılmıştır. Böylelikle terör kavramı birden çok kavramla edinilen tecrübeler ve kültürel uyumluluk çerçevesinde mantıksal tutarlılık içinde olumsuz duygular oluşturacak şekilde kullanılmıştır.

Yukarıdaki hedef alan/ kaynak alan haritalanmalarından yola çıkıldığında terör kelimesinin sözlükte ifade ettiği anlamın da ötesinde duygulara ve daha somut ifadelere dayanan bir anlamlandırma ve tanımlama çeşitliliği ortaya çıkmaktadır. Örneklerdeki gibi metaforik ifade taşıyan anlatımlar "terör tehlikelidir" gibi kuru bir ifadeden daha etkili ve daha detaylı bir tanımlama yapmaktadır.

Araştırmacılar bu vb. tanımlamaları yapan metaforları kavramsal metaforlar temelinde; ontolojik, yönelim ve yapısal metaforlar şeklinde sınıflandırmışlardır . Bu araştırma kapsamında kavramsal metaforların alt başlıklarından birisini oluşturan ontolojik metaforlar incelenecektir.

Ontolojik Metaforlar

Ontoloji (Varlıkbilim) deyimi, varlık anlamına gelen Yunanca ontos deyimiyle bilgi anlamına gelen Yunanca logos deyiminin bileşimi olarak ilk kez Aristoteles tarafından kullanılmıştır (Hançerlioğlu, 1982, s. 136-137). Ontoloji eski Yunan felsefesinden beri ele alınan ve Aristoteles'in "ilk felsefe" adını verdiği var olanların özü üzerine inceleme yapan bilim (Akarsu, 1979, s. 185-186) olarak tanımlanırken; zaman zaman metafizik anlamına gelecek şekilde anlaşılıp, bazen de metafiziğin bir dalı olarak değerlendirilmiştir (Cevizci, 1999, s. 644). Genel olarak ise varlığın kendisini, varlığın temel özelliklerini konu alan, somut varlığı araştırmak yerine, varlığı soyut bir biçimde araştıran ve "varlığın varlık olmak bakımından doğasının ne olduğu", "varlığın kendi başına ne olduğu" sorularını soran felsefe dalı olarak düşünülmüştür (Cevizci, 1999, s. 644).

"Dünyayı ve dünyanın belli bir bölgesini ya da alanını anlayabilmenin yolu, o alanda var olan ya da var olabilen şey türleri, onların varlık koşulları, birbirleriyle olan bağımlılık ilişkileri üzerine açık veya örtük birtakım kabullerde bulunmaktan geçtiğine göre, buradan hareketle her bilimin kendine ait ve özgü bir ontolojisi olduğu söylenebilir. Örneğin, sosyolojinin ontolojisi kişileri, kurumları, yapıları, normları, ilişkileri, vb. kapsar(Cevizci, 1999, s. 644)."

Cevizci'nin yukarıdaki açıklamasında bahsi geçen (her bilimin kendine ait ve özgü bir ontolojisi olduğu söylenebilir) düşünce ışığında ontoloji ve dil metaforlarının ortak hareket noktası şu şekilde düşünülebilir: Varlığı tanıma, anlamlandırma amacı taşıyan ontoloji, kullanılan dil vasıtası ile yolu aydınlatır. Kullanılan dil ne kadar güçlü bir ifade yeteneğine sahip olursa tanımlamaya çalıştığı varlığı da o kadar net bir biçimde anlayıp kavrayabilir. Dil içinde yaşadığı dünyayı tanımlamayı, kavramların birbiri ile olan ilişkisi neticesinde elde ettiği

81: biligdin urur men sözüme ula**82: biligligke ya dost özünni ula**

Aktarım: Sözüme bilgiyi vurur ve bağlarım, ey dost bilgiliye kendini bağla

Kaynak Alan: Yük

Hedef Alan: Bilgi

Kaynak Alan: Taşıyıcı

Hedef Alan: Söz

Metafor Açıklaması: Bilginin birikim sonucunda oluşan bir yük olduğu düşüncesinin metaforlaştığı aşamada bilginin taşıyıcısı ya da aktarıcısı olarak düşünülen ur- fiili metaforik olarak kullanılmıştır. Bu metaforun ortaya çıkmasındaki kültürel alt yapının açıklanmasında; yükün yüklendiği bir araçtan kültürel aktarım yapıldığı düşünülebilir. Yük bilgidir ve bu yükü gideceği yere taşıyacak olan araç da "söz"dür. Burada bilginin dil aracılığıyla aktarılması metaforik olarak ifade edilmiştir ve "Dil taşıyıcıdır" üst metaforu oluşmuştur.

85: bahalığ dinar ol biliglig kişi**86: bu cahil biligsiz bahasız bişi**

Aktarım: Bilgili kişi kıymetli dinardır. Bilgisiz kişi değersiz akçedir.

Kaynak Alan: Kıymetli dinar

Hedef Alan: İnsan

Kaynak Alan: Değersiz Akçe

Hedef Alan: İnsan

Metafor Açıklaması: Bilgili kişinin değerli, bilgisiz kişinin değersiz bir varlık olduğunu para birimi üzerinde metaforlaştıran düşüncenin temelinde; insanın para ile doğrudan metaforlaştırılması onun bir değeri olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İnsanda doğuştan var olduğu düşünülen değerın derecesi ise bilginin insanda bulunduğu oranda daha da artıp-azalacaktır. Buradan hareketle İnsan Paradır/ İnsan Değerli Bir Madendir/ Bilgili İnsan Kıymetli Dinardır/ Bilgisiz İnsan Kıymetsiz Dinardır/ Bilgili İnsan Değerli Bir Madendir/ Bilgisiz İnsan Değersiz Bir Madendir alt metaforlarından hareketle "Bilgi değerlidir ve Bilgisizlik değersizdir" üst metaforları oluşmaktadır.

103: bilig yind usanma bil ol hâk resul**104: bilig çinde erse siz arkañ tidi**

Aktarım: Bilgiyi ara, usanma, bil ki o hak Resul, bilgi Çin'de de olsa arayınız, dedi.

Kaynak Alan: Aranılacak Nesne

Hedef Alan: Bilgi

105: biliglig biligni eğer gen bolur**106: bilig tatğm ay dost biliglig bilür**

Aktarım: Bilgiyi daima bilgili arar. Bilginin tadını ey dost bilgili bilir.

Kaynak Alan: Aranılacak Nesne

Hedef Alan: Bilgi

Metafor Açıklaması : Bilgi aranılacak bir nesne olarak düşünülmüştür. Burada her ne kadar yind- fiiliyle oluşturulan bir metafor karşımıza çıksa da burada metaforun ortaya çıkmasını sağlayan temel unsur bilginin aranmasıdır, dolayısıyla doğrudan yind- fiili metaforun başlı başına değerlendirilmesinde ve açıklanmasında yetersiz kalmaktadır. Yind- eylemi bilgiyi bulunacak bir nesne hâline getirmektedir. Nesne gizlidir ve insan o gizli olan nesneyi "bilgi"yi bulmak için bir eylem gerçekleştirmek zorundadır. Metaforda bir hareketlilik eylem bulunsa dahi metaforun ifade ettiği kavramsal yapının doğrudan; Bilgi aranılacak nesnedir/ Bilgi bulunması gereken bir nesnedir alt metaforlarıyla "Bilgi nesnedir" üst metaforunu işaret ettiği düşünülmektedir .

107: bilig bildürür bil bilig kıadrını**108: biligni biligsiz otun ne kıılır**

Aktarım: Bilginin kıymetini yine bilgi bildirir. Bilgiyi biligsiz otun ne yapar.

Kaynak Alan: İnsan

Hedef Alan: Bilgi

Kaynak Alan: Kıymetli nesne

Hedef Alan: Bilgi

Kaynak Alan: Odun

Hedef Alan: Biligsiz İnsan

Metafor Açıklaması: Bildirmek, bilgi ve kıymet kelimeleri ile oluşan ilk metaforun (Kıymetli nesne bilgidir) oluşmasında bazı alt metaforların etkin olduğu düşünülmektedir. Burada öncelikle bildür- eylemi düşünüldüğünde bu eylemi bir insanın gerçekleştireceği bilinmektedir. Bu eylemden hareketle “bilig bildürür” ifadesi ele alındığında ise bilginin insanla metaforlaştırıldığı görülmektedir. Bu beyitte ilk olarak karşımıza çıkan alt metafor Bilgi insandır metaforudur. Bilig kadri, bilginin kıymeti ifadesi ise bilgiyi değerli, kıymetli bir nesne olarak algılatmaktadır. Bilgi insandır, Bilgi kıymetli nesnedir, Bilginin Değer ölçüsü bilgidir, Bilgili insan değerlidir alt metaforlarından hareketle “Bilgi değerlidir” üst metaforu oluşmaktadır.

Bu beyitte bilgili insanla biligsiz insanın karşılaştırıldığı ve biligsiz insanın “odun” kelimesi ile metaforlaştırıldığı Biligsiz insan odundur metaforu da karşımıza çıkmaktadır. Beyitte geçen bir önceki Bilgili insan değerlidir metaforuyla mantıksal uyum çerçevesinde şair, biligsiz insanı odun kelimesi ile değersiz hâle getiren bir metafor oluşturmuştur. Biligsiz insan odundur, Bilgisiz insan değersizdir alt metaforları “Biligsizlik değersizdir” üst metaforunu oluşturmaktadır.

111: ne türlüğ arıksız arır yumaķın**112: cahil yuparımaz arıksız erür**

Aktarım: Nice kirli şeyler yıkamakla temizlenir, cahil yıkamakla temizlenmeyen bir kirdir.

Kaynak Alan: Kir

Hedef Alan: Cahillik

Metafor Açıklaması: Bilginin ve bilgeliğin övüldüğü, ön plana çıkarıldığı yukarıdaki açıklamaları yapılan bazı beyitlerden sonra bu beyitte cahil insanın sanki bir elbise veya bir eşya gibi kirli olduğu, ne kadar yıkansa da o kirden temizlenemeyeceği Cahillik kirdir metaforuyla anlatılmıştır. 111 ve 112. beyitin tamamı göz önüne alındığında Cahillik kirdir metaforunun oluşması için bu ifadenin kültürel temelinde, Bilgi elbisedir/ Bilgi eşyadır/ Cahillik elbisedir/ Cahillik eşyadır/ Cahillik temizlenemez elbisedir/ Cahillik kirliliktir benzeri metaforlar bulunduğu düşünülmektedir. Bu sayılan alt metaforların üstünde oluşan üst metaforun ise “Bilgi temizliktir” kavramsal metaforu olduğu tespit edilmiştir.

117: biliglig kereglık sözüğ sözleyür**118: kereksiz sözini kömüp kızleyür**

Aktarım: Bilgili ancak lüzumlu sözü söyler, lüzumsuz sözü gömerek gizler.

Kaynak Alan: Değersiz meta

Hedef Alan: Lüzumsuz Söz

Metafor Açıklaması: “Söz nesnedir” üst metaforunun alt metaforu olarak oluşturduğu düşünülen Lüzumsuz söz değersiz nesnedir metaforu, konuşmanın faydalı ve faydasız yönlerini ortaya çıkarmak açısından oluşturulmuş bir metafor olarak düşünülmektedir. Beyitte ortaya çıkan üst metaforun yine alt metaforlarından birinin de Lüzumlu söz değerli nesnedir şeklinde metaforik ve mantıksal uyumluluklar içerisinde oluşması beklenmektedir.

127: tavarsızķa bilgi tükenmez tavar**128: nesebsızķa bilgi yirilmez neseb**

Aktarım: Bilgi malı olmayan için tükenmez bir hazinedir. Bilgi nesezsiz için yerilmez bir neseptir.

Kaynak Alan: Hazine

Hedef Alan: Bilgi

Metafor Açıklaması: Bilgiyi değerli ve kıymetli bir hazine olarak gören şair bu beyitte Bilgi hazinedir metaforunun oluşmasını sağlamıştır. Bu düşünüşten hareketle, Bilgi zenginlik verir, Bilgi refah sağlar vb. alt metaforların oluşmasıyla "Bilgi değerlidir" üst metaforunun oluştuğu düşünülmektedir.

131: tiliñ bekte tutğıl tişin sınmasun

132: kıalı çıksa bektin tişini sıyur

Aktarım: Dilini muhafaza et dışın kırılmasın, eğer muhafaza altından çıkarsa dışını kırar.

Kaynak Alan: Kırıcı Nesne

Hedef Alan: Dil

Metafor Açıklaması: Beyitte dilden kasıt sözdür. Bu beyitte dil, doğru kullanılmadığı zaman sahibine zarar veren bir nesne gibi düşünülerek metaforlaştırılmıştır. Bu metaforla birlikte "Söz nesnedir" üst metaforunun ortaya çıktığı görülmektedir.

139: öçüktürme erni tilin bil bu til

140: başıktursa bütmez büterok başı

Aktarım: İnsanı dil ile kızdırma; bil ki ok yarası kapanır, fakat dilin açtığı yara kapanmaz.

Kaynak Alan: Ok

Hedef Alan: Dil

Metafor Açıklaması: Bu beyitte de dilden kasıt sözdür. Söz doğru kullanılmadığı zaman muhatabında ok yarasından daha kötü bir yara açan, muhatabını ya da söyleyenini kötü duruma sokan kesici bir nesne gibi düşünülmüştür. Dil oktur metaforundan hareketle oluşan diğer metaforları; Söz oktur, Dil kesici bir nesnedir, Dil delici bir nesnedir, vb. şeklinde sıralanacak olursa bunlar etrafında oluşacak üst metaforların "Dil silahtır, Söz silahtır, Söz tehlikelidir" şeklinde oluşması beklenmektedir.

155: ağız til bezeki köni söz turur

156: köni sözle sözni tiliñni beze

Aktarım: Ağzın ve dilin ziyneti doğru sözdür. Sözü doğru söyle dilini süsle.

Kaynak Alan: Süs

Hedef Alan: Söz

Metafor Açıklaması: Tıpkı insanı süsleyen süs eşyaları, takılar, mücevherler gibi dili, insanın konuştuğu cümleleri süsleyen ve güzel hâle getiren şeyin, doğru bir söz olduğu Süs sözdür metaforuyla oluşturulmuştur. Bu düşünceden hareketle, Söz mücevherdir, Söz süs eşyasıdır, Söz takıdır alt metaforlarıyla "Söz değerlidir" üst metaforu oluşmuştur.

167: könilik tonın keç kıoğup egrilik

168: keğim ton talusı könilik tonı

Aktarım: Eğriliği bırakıp doğruluk libasını giy, elbiselerin en iyisi doğruluk libasıdır.

Kaynak Alan: Elbise

Hedef Alan: Doğruluk

Metafor Açıklaması: Doğruluğun insanın ayıplarını ve kusurlarını örten, insanı böylelikle güzel gösteren bir elbise gibi görüldüğü bu beyitte, metafor Doğruluk elbisedir şeklinde oluşmuştur. Bu metaforla birlikte, "Doğruluk güzelliştir" üst metaforunun oluştuğu söylenebilir.

169: kıatığ kızler azın kışı bilmesün

170: sözünđin özünke ökünç kelmesün

Aktarım: Sırrını iyi sakla kimse bilmesin. Sözünden kendine pişmanlık gelmesin.

Kaynak Alan: Değerli eşya **Hedef Alan:** Sır

Metafor Açıklaması: Saklanması gereken değerli bir eşya gibi görülen sır değerli eşya ile metaforlaştırılırken üst metafor olarak da "Sır değerlidir" metaforu ortaya çıkmaktadır.

179: öñ arķış uzadı kıpup yol tutup

180: öñi kıpımış arķış nece kıçgölüg

Aktarım: Kervanbaşı kalkmış ve yolu tutarak uzaklaşmıştır. Başu kalkmış kervan ne kadar gecikebilir.

Kaynak Alan: Kervan **Hedef Alan:** Dünya Hayatı

Metafor Açıklaması: Kendisinden önceki beyitlerle birlikte ele alınması gereken bu beyitte kervanbaşı ifadesiyle dünya hayatı kastedilmektedir. Böylelikle Dünya hayatı kervandır metaforu oluşmaktadır. Bu metaforla dünyanın geçiciliğı ifade edilmek istenirken "Dünya geçicidir" üst metaforu da oluşmaktadır.

219: bakıp taş bezekin körüp sen muña

220: köñül bamaķıñ bil ģata'lar başı

Aktarım: Bakıp dış süsünü görerek senin ona gönül bağlaman bil ki hataların başıdır.

Kaynak Alan: Bağlanılacak Nesne **Hedef Alan:** Gönül

Metafor Açıklaması: Bir önceki beyitlerde dış görünüşü ile insana benzetilen dünya bu beyitte de dışı süslü bir insan olarak metaforlaştırılırken, âşık olmak ya da sevmenin gönülle ilgisine vurgu yapılarak gönlün sevilene bağlanılacak bir nesne şeklinde metaforlaştırıldığı görülmüştür.

237: aķı er biligni yete bildi kör

238: anın sattı malın sena' aldı kör

Aktarım: Cömert adam bilgiye yetebildi bak, malını onunla sattı ve sena aldı.

Kaynak Alan: Satılacak Nesne **Hedef Alan:** Bilgi

Metafor Açıklaması: Bilginin satılacak bir nesne olarak metaforlaştırıldığı bu beyitte satılan bilginin karşılığının mutluluk ve huzur olduğu belirtilmek istenmiştir. Beyitin tamamı dikkate alındığında Bilgi satılacak nesnedir (sena almak eylemi dikkate alındığında) metaforuyla bir üst metafor olarak "Bilgi mutluluktur" metaforunun da oluştuğı görülmektedir.

267: ol ol kim tekebbürni yirdin salıp

268: tevazu'nı berk tut yapuş keđaña

Aktarım: O (söz) şudur: Kibri yere çalıp, tevazuu sıkı tut ve ona kuvvetle sarıl.

Kaynak Alan: Atılacak nesne **Hedef Alan:** Kibir

Kaynak Alan: Korunacak Nesne **Hedef Alan:** Tevazu

Metafor Açıklaması: Kibir ve tevazunun birer nesne olarak metaforlaştırıldığı beyitte kibir değersizleştirilirken tevazu değerli hâle getirilmiştir ve bir üst metafor olarak "Kibir değersizdir", "Tevazu değerlidir" metaforları oluşmuştur.

273: kıamuğ kıazğanığlı aķun malını

274: yiyümedi bardı körüñ ģalini

Aktarım: Dünya malını kazananların hepsi onu yiyemeden gitti, hallerini görün.

Kaynak Alan: Yiyecek **Hedef Alan:** Dünya Malı

Metafor Açıklaması: Dünya malının ve dünya içindeki malın mülkün yiyecek olarak metaforlaştırıldığı, aslında bu zenginliğin bir fayda sağlamayacağı da ifade edilmek istenmiştir. Dünyanın içindeki maddi imkânların yiyecek olarak tasavvur edildiği ve yiyeceklerin hazır bulunduğu yerin de sofraya olduğu düşüncesinden hareketle dünyanın da bir sofraya olarak metaforlaştırıldığı ve üst metafor olarak da "Dünya sofradır" metaforunun oluştuğu düşünülmektedir.

277: tekebbür libasın keğip tap salın

278: kerip halkka közgün tap uslan tilin

Aktarım: Kibir elbisesini giydin ise derhal çıkar. Halka karşı göğsünü kabarttın ise dilini derhal düzelt.

Kaynak Alan: Elbise

Hedef Alan: Kibir

Metafor Açıklaması: Büyükleme ve kibirlenmenin hoş görülmediği bir yargıyı ifade eden bu beyitte kibirlenmek bir elbise gibi düşünülmüştür. Burada üzerinde düşünülmesi gereken elbise ifadesidir. Bu metafor Türk düşüncesinde aslında kibrin insanda doğuştan olmadığını göstermesi açısından önemlidir. İnsanın dünyaya hem bedenlen (giyinmesi, gelişmesi, vs.) hem de ruhen (bilgi, birikim, tecrübe, erdemler vs. açısından) çıplak geldiği olgusundan hareketle bir yargı ortaya konulacak olursa; insanın giyinmesinin sadece bedenlen ortaya çıkan bir ihtiyaç olmadığı görülecektir. İnsan ihtiyaç duyduğu, kendisini donatması gereken erdemlerle ruhuna da çeşitli elbiseler giydirmektedir. Türk düşüncesi ruhu donatan bu elbiseler içerisinde kibri hoş görmemektedir ve ondan kurtulmak gerektiğini bu beyitte ifade etmektedir.

337: yazukluğ kişiniñ yazukın keçür

338: 'adavet kökini kazıp sen köçür

Aktarım: Kusurlu adamın kusurunu affet; düşmanlık kökünü kazıp ortadan kaldır.

Kaynak Alan: Zararlı bitki

Hedef Alan: Düşmanlık

Metafor Açıklaması: Zararlı bir bitki nasıl toprağa, bahçeye ve oralandaki ürünlere zarar veriyorsa düşmanlık da insana ve ondaki diğer güzelliklere zarar veren bir bitki gibi düşünülmüştür. İnsan ruhuna zarar veren bu duygunun atılması gerektiği Düşmanlık zararlı bitkidir metaforuyla ortaya konulmuştur.

395: sen artağ sen anın ajun artadı

396: nelük bu ajunka kıılır sen gile

Aktarım: Sen bozulsun onun için dünya bozuldu, niçin bu dünyadan şikâyet ediyorsun.

Kaynak Alan: Bozulabilen Nesne

Hedef Alan: Dünya

Kaynak Alan: Bozulabilen Nesne

Hedef Alan: İnsan

Metafor Açıklaması: İnsan ve dünyanın birbirlerini etkileyen nesnelere olarak kurgulandığı düşünce dünyasında bu iki kavramın birbirlerinin dışı gibi çalışan makinelere benzetildiği hissi uyanmaktadır. Bu ifadenin günümüz modern düşünce dünyasında kavramsal olarak dünya ve insanın makine olarak metaforlaştırıldığı söylenebilir. Eserin yazıldığı dönem göz önüne alındığında ise neden ve sonuçlarıyla birbirine bağlı ayrı düşünülemez birer varlık ifade edilmektedir. Fakat beyitteki ifadeden anlaşılana ise burada sonuca etkili esas faktörün insan olduğu görüşü ön planda durmaktadır. Kısacası dünya nasıl bir yer olursa olsun insan kendi çalışmasını doğru erdemler ve esaslar üzerine kurarsa dünya bundan o derece etkilenecektir. İnsanın erdemleri ne kadar sağlamsa insanın dünyadan şikâyeti de o derece azalacaktır.

433: seniñ malıñ ol mal aşındurduñ

434: saña hasret ol tek tutup turduñ

Aktarım: Senin malın öbür tarafa geçirdiğin maldır, elinde tuttuğun senin için ancak hasrettir.

Kaynak Alan: Mal

Hedef Alan: Amel, ibadet

Kaynak Alan: Öbür taraf

Hedef Alan: Ahiret

Kaynak Alan: Elinde Tuttuğun (Dünya Malı)

Hedef Alan: Hasret

Metafor Açıklaması: Bu beyitte öne çıkan “mal” kelimesiyle iki farklı vurgu yapılmaktadır. Birincisi dünya malı; para, mücevher, meta olarak değerli olan her şeyi ifade etmektedir. İkincisi ise insanın öldükten sonra gideceği mekân olan ahirette onu rahat ettirecek maldır ki onlar da insanın yaşadığı dünyada yapmış olduğu amel, ibadet, iyilik ve benzerlerini kapsar. Böylelikle Amel maldır, İbadet maldır, gibi metaforlarla “Amel değerlidir”, “İbadet Değerlidir” üst metaforları oluşmaktadır. Bununla birlikte dünya malı için ise hasret metaforunun kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca ahiret kelimesi de biraz daha nazik bir ifadeyle Öbür taraf olarak metaforlaştırılmıştır.

435: bu kün kendü sücüg bu tirmek saña

436: açığ bolğa yarın koşup barduñ

Aktarım: Bugün toplamak senin için tatlıdır, (fakat) yarın bırakıp gitmek acı olur.

Kaynak Alan: Tatlı

Hedef Alan: Toplamak

Kaynak Alan: Acı

Hedef Alan: Bırakmak

Metafor Açıklaması: Önceki beyitlerde bulunan metaforik söylemlerle tutarlılık içinde bir ifade devamlılığı izleyen bu beyitin metaforlarını oluşturan toplamak ve bırakmak fiilleri dünya malı kazanmayı, biriktirmeyi yahut o malı bırakıp gitmeyi ifade etmek anlamında da metaforik bir iç içelik göstermektedirler. Böylelikle bu beyitteki ifadelerde iç içe metaforik söylemler ortaya çıkmaktadır. Bunlar; Toplamak tatlıdır, Bırakmak acıdır, Toplamak dünya malı biriktirmektir, Bırakmak dünya malını bırakmaktır.

437: bu ajun mezese katıglıg meze

438: iz ası öküşrek mezese aza

Aktarım: Bu dünyanın tadı karışıktır, eziyeti daha çok ve tadı azdır.

Kaynak Alan: Tat alınan yiyecek

Hedef Alan: Dünya

Metafor Açıklaması: Eserin bu beyitinde dünya karışık tatlı bir yiyecek gibi düşünülmüştür ve Dünya tat alınan bir yiyecektir metaforu oluşmuştur. Beyitteki metaforik ifade eserin nerdeyse tamamına hakim olan dünya görüşü ile uyumlu bir yapı içerisinde.

27: anıñ ögdisindin tatr bu tilim

28: anıñ medhi bolsa şeker şehdaña

Aktarım: Onun methinden ağzım tatlanır; onun yâdı dilim için şeker ve baldır.

Kaynak Alan: Tatlı

Hedef Alan: Övme

Kaynak Alan: Şeker- Bal

Hedef Alan: Anmak, hatırlamak

Metafor Açıklaması: Övme tatlıdır; Anmak, Hatırlamak şeker ve baldır metaforlarının oluştuğu bu beyitte övülmesi ve hatırlanması tatlı yiyeceklerle veya doğrudan tatlıyla ifade edilen Peygamberdir.

105: biliglig biligni eğer gen bolur

106: bilig tatğın ay dost biliglig bilür

Aktarım: Bilgiyi daima bilgili arar. Bilginin tadını ey dost bilgili bilir.

Kaynak Alan: Tatlı bir yiyecek **Hedef Alan:** Bilgi

Metafor Açıklaması: Beyitte bilgi sadece tatlı bir yiyecek olarak metafolaştırılmamıştır. Bilgi sahibi bir insanın araması neticesinde bulunabilecek bir yiyecek olarak düşünülmüştür. Böylelikle bilgi sadece Tatlı bir yiyecektir metaforundan da öte Bilgi aranılması gereken bir yiyecektir metaforu da ortaya çıkmaktadır. Bu alt metaforların üstünde bir metafor olarak ise "Bilgi saklıdır" metaforunun oluştuğu düşünülmektedir.

109: biligsizke hağ söz tatıgsız erür**110: anar pend nasihat asıgsız erür**

Aktarım: Bilgisize doğru söz tatsız gelir. Ona öğüt ve nasihat faydasızdır.

Kaynak Alan: Tat alınan bir yiyecek **Hedef Alan:** Söz

Metafor Açıklaması: Sözün iki tür insanda oluşturduğu duyguyu ifade etmesi bakımından önemli bir metafor olarak ortaya çıkan "Söz tat alınan bir yiyecektir" metaforu, beyitte geçen ifadeden yola çıkıldığında bilgili ve bilgisiz insan için zıt duyguları ifade etmesi açısından da üst bir metafor olma niteliğindedir. Bu üst metaforun alt metaforlarının Bilgili için doğru söz tatlıdır, Bilgisiz için doğru söz tatsızdır, şeklinde gelişebileceği düşünülebilir.

193: bekasız erür bu ajun lezzeti**194: keçer yıl keçerteg meze müddeti**

Aktarım: Bu dünya lezzeti baki değildir. Zevk müddeti geçer yıl gibi geçer.

Kaynak Alan: Tat alınacak yiyecek **Hedef Alan:** Dünya

Metafor Açıklaması: Dünya ve içinde yaşanan hayatın yiyecek gibi düşünüldüğü beyitte, şimdilik insana tatlı gibi gelen bu yiyeceğin (dünya hayatının) lezzetinin daim olmadığı, geçici olduğu anlatılmak istenmiştir. Beyitte bu anlatış tarzı ile aslında yaşanan dünyanın da geçiciliğine bu metaforla vurgu yapılmıştır. Dünya tat alınan yiyecektir metaforunun bu bağlam neticesinde düşünülmesiyle birlikte "Dünyanın geçicidir" üst metaforunun da ortaya çıkması olasıdır.

207: 'asel tatrup ilkin tamağta tıtp**208: kiğinrek kadehe sunup zehr katar**

Aktarım: Önce baldan tattırarak ağzını tatlandırır, biraz sonra kadehe zehir katarak sunar.

Kaynak Alan: Tat alınacak yiyecek **Hedef Alan:** Dünya zevkleri

Kaynak Alan: Zehir **Hedef Alan:** Dünya dertleri

209: sücüg tattıñ erse açığka anun**210: birin kelse rahat kelür renc onun**

Aktarım: Eğer tatlı tattın ise acıya hazır ol, rahat birer birer gelirse zahmet onar onar gelir.

Kaynak Alan: Tat alınacak yiyecek **Hedef Alan:** Dünya zevkleri

Kaynak Alan: Zehir **Hedef Alan:** Dünya dertleri

Metafor Açıklaması : Dünya hayatında insanın heveslerine ve zevklerine yönelik duyguların tatlı bir yiyeceklerle metaforlaştırıldığı beyitlerde insanın dertlerinin de zehirle metaforlaştırıldığı görülmüştür. Dünya hayatındaki zevklerin ve zehirlerin peş peşe geldiğini açıklayan beyitlerde tatlı yiyeceği de zehri de sunanın dünya olduğu görüşü ön planda durmaktadır. Dünyanın zevk

ve sefasına kapılmanın onun gerçek yüzünü görmeyi engellediği düşüncesinden hareketle oluşturulan metaforlarda insanın tatlı bir zevk ve sefayla gözlerinin boyanması aslında ona gelecek kötü zor günleri göstermektedir.

1.2. Kaynağını Hayvandan Alan Metaforlar

119: biligsiz ne aysa ayuruğmadım

120: anın öz tili öz başını yiyür

Aktarım: Bilgisiz ne söylese anlamadan söyler, onun dili kendi başını yer.

Kaynak Alan: Kendisini yiyip bitiren varlık **Hedef Alan:** Dil

Metafor Açıklaması: Bilgisiz kişinin söylediği sözü ifade etmesi açısından kendisini yiyip bitiren bir varlıkla metaforlaştırılan dil, bilgi olmadan kullanıldığında insana zarar veren bir kavram üzerinde şemalanmıştır.

135: sözün boşlağıdma yığa tut tiliñ

136: yeter başka bir kün bu til boşlağı

Aktarım: Sözünü başıboş bırakma dilini sıkı tut; dilin başıboşluğu bir gün başa bela olur.

Kaynak Alan: Vahşi bir hayvan **Hedef Alan:** Dil

Metafor Açıklaması: Sözün taşıyıcısı olarak metonimik bir ifadeyle anlatılan dilin başıboş bırakıldığında (bilgisiz konuşulduğunda, her istediğini söylediğinde) vahşi bir hayvan gibi insana zarar vereceği metaforik şekilde ifade edilmiştir.

137: hıredliğımu bolur tili boş kişi

138: telim başını yidi bu söz til boşı

Aktarım: Boş boğaz adam akıllı olur mu? Bu boş boğazlık ve ağız gevşekliği çok başları yedi.

Kaynak Alan: Kendisini yiyip bitiren varlık **Hedef Alan:** Dil

Metafor Açıklaması: Gereksiz ve çok konuşmanın tıpkı kendisini yiyip bitiren bir varlık gibi insana zarar vereceği Dil kendisini yiyip bitiren bir varlıktır metaforuyla açıklanmıştır.

157: küdeşgil tiliñni kel az kıl sözün

158: küdeşilse bu til küdeşlür özün

Aktarım: Dilini sıkı tut, gel sözünü kısa kes. Dil korunursa kendin korunmuş olursun.

Kaynak Alan: Vahşi bir hayvan **Hedef Alan:** Dil

Metafor Açıklaması: İnsanın zarar görmemesi için vahşi bir hayvanı sıkı tutması, onu gözetim ve denetim altında bulundurması gerektiği düşüncesinin dil üzerinde şemalanması ile Dil vahşi bir hayvandır metaforu oluşmuştur. Oluşan metafor daha önceki beyitlerde incelenen metaforik ifadelerle de uyum içerisinde.

159: resul erni otka yüzün atğuçı

160: til ol tidi yığ til yulottın yüzün

Aktarım: Resul; insanı yüzükoyun ateşe atan dildir, dedi. Dilini sıkı tut, yüzünü ateşten kurtar.

Kaynak Alan: Vahşi bir hayvan **Hedef Alan:** Dil

Metafor Açıklaması: Dilini sıkı tut, yüzünü ateşten koru ifadesiyle, önceki beyitlerde incelenen Dil vahşi bir hayvandır metaforu metaforik uyumluluklar çerçevesinde oluşmuştur.

213: yılan teg bu ajun yılan oğlağı

214: yoğamağğa yumşak içi pür ağı

Aktarım: Bu dünya yılan gibidir; yılanı oklamak lazımdır. El ile yoklanırsa yumuşaktır fakat içi zehir doludur.

Kaynak Alan: Yılan

Hedef Alan: Dünya

215: yılan yumşak erken yavuz fi'l iter

216: yıraçturğu yumşak tip azılmağı

Aktarım: Yılan yumşak olduğu hâlde kötülük yapar, uzak durmalı ve yumşak diye yanılıp tutmamalı.

Kaynak Alan: Yılan

Hedef Alan: Dünya

Metafor Açıklaması : Dünya dışarıdan bakıldığında rengi ve yumuşaklığıyla insanı cezbeden bir yılan görüntüsü verse de yılanı doğası gereği nasıl zehirli ve insan için tehlikeliyse dünya da insan için tehlikelidir. Bu yüzden insan dünyadan tıpkı yılandan kaçtığı gibi kaçmalıdır, düşüncesinden hareketle Dünya yılandır metaforu oluşmuştur.

Dil ve dünya ile ilgili metaforlar “Kaynağını Hayvandan Alan Metaforlar” özelinde incelendiğinde “Dil hayvandır”, “Dünya hayvandır” üst metaforlarının her iki kavramda da ortak olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

1.3. Kaynağını Elementlerden Alan Metaforlar

229: kamuğ tilağı er senasın ayur

230: aklığ kamuğ 'ayb kirini yuyur

Aktarım: Bütün diller cömert adamın methini söyler; cömertlik bütün ayıpların kirini temizler.

Kaynak Alan: Su

Hedef Alan: Cömertlik

Metafor Açıklaması: Cömertlik kirleri temizleyen su gibi düşünülerek metaforlaştırılmıştır. Cömertlik sudur alt metaforunun “Cömertlik temizliktir” üst metaforunu oluşturduğu düşünülmektedir.

339: yalınlansa tutnup gâzab hıç dotı

340: halimlik suvın saç ol otı öçür

Aktarım: Hiddet ve düşmanlık ateşi tutuşarak alevlenirse yumuşaklık suyunu serp ve o ateşi söndür.

Kaynak Alan: Ateş

Hedef Alan: Hiddet

Kaynak Alan: Ateş

Hedef Alan: Düşmanlık

Kaynak Alan: Su

Hedef Alan: Yumuşak Huylu (Halimlik)

Metafor Açıklaması: Hiddet ve düşmanlığın ateşle metaforlaştırıldığı beyitte, bu iki kavramın insan için zararlı olduğu ve söndürülmediği sürece büyüyüp güçlenerek insana zarar vereceği düşüncesi hâkimdir. Hiddetin ve düşmanlığın zıddı olan halimliğin, uyumlu ve çözüm odaklı olmanın, suyla metaforlaştırıldığı beyitin devamında insanın su gibi durgun sakin olması durumunda insana huzur vereceği ve onu başına gelecek kötülüklerden koruyacağı düşüncesi hâkimdir.

351: öçer mihnet otı keçer nevbeti

352: kalur şabr idisi şevabın yüdüp

Aktarım: Mihnet ateşi söner, nöbeti geçer; sabır sahibi sevap kazanmakla kalır.

Kaynak Alan: Ateş

Hedef Alan: Mihnet

Metafor Açıklaması: Üzüntü ve sıkıntının ateş üzerine şemalanmasıyla ortaya çıkan Mihnet Ateştir metaforu, insanın bu ateşin sönmesi için sabır göstermesi gerektiğini insanın ancak sabırla sıkıntısından kurtulabileceğini ifade etmektedir.

387: vefa köli suğlup kurup yulları

388: cefa toldı taşı tenizdin ediz

Aktarım: Vefa gölünün suyu çekildi kaynakları kurudu. Cefa doldu taşı denizden daha engin.

Kaynak Alan: Göl (Tatlı su)

Hedef Alan: Vefa

Kaynak Alan: Su (Deniz suyu)

Hedef Alan: Cefa

Metafor Açıklaması: Vefa ve cefanın iki farklı kavram üzerinden metaforlaştırıldığı görülmektedir. Vefanın daha az ve nadir bulunduğunu göstermesi açısından göl ifadesinin, cefanın daha fazla ve zararlı (deniz suyunun tuzlu olması) olmasını göstermesi açısından deniz kavramlarının seçildiği düşünülmektedir. Göl suyu tatlıdır, durgundur aynı zamanda insana rahatlama ve bir eminlik verir. Fakat deniz suyu tuzludur, her ne kadar bazı zamanlarda durgun olsa da çoğu zaman hareketliliği ve dalgasıyla insanda bir endişe ve tedirginlik yaratır.

1.4. Kaynağını Soyut Kavramlardan Alan Metaforlar

159: resul erni otka yüzün atğuçı

160: til ol tidi yığ til yulottın yüzün

Aktarım: Resul; insanı yüzükoyun ateşe atan dildir, dedi. Dilini sıkı tut, yüzünü ateşten kurtar.

Kaynak Alan: Zebani

Hedef Alan: Dil

Metafor Açıklaması: Eserin genelinde dil ile ilgili metaforlarda dilin insana bela getiren bir varlık olduğu düşüncesi hâkimdir. Dilin sadece insana yaşadığı maddi dünyada değil ölümden sonra gideceği ahirette de bela olmaya devam edeceği düşüncesi, İslam'ın da etkisiyle, insanı ateşe atacak olan ve cehennem bekçiliğini yapan melek olarak adlandırılan zebani, dil kavramının metaforik olarak ifadesinde kullanım bulmuştur.

255: tirip könlü tođmaz közi suđ bađıl

256: kul ol malğa malı aña erklig ol

Aktarım: Açgözlü hasisin gönlü toplamakla doymaz, o malın kuludur ve malı ona hâkimdir.

Kaynak Alan: Tanrı

Hedef Alan: Mal

Metafor Açıklaması: Açgözlü, gönlü ve gözü doymaz insan için malın, dünya zenginliğinin tanrı hükmünde olduğu görüşü beyitte metaforik olarak kul kavramıyla açıklanmıştır.

425: aya malğa suğ er yakın bil bu mal

426: bu kün kađđu sağınç yarın yük vebal

Aktarım: Ey mala karşı haris adam, gerçek bil ki, bu mal bugün kaygı ve düşünce yarın yük ve vebaldir.

Kaynak Alan: Kaygı ve düşünce

Hedef Alan: Mal

Kaynak Alan: Yük ve vebal

Hedef Alan: Mal

Kaynak Alan: Bugün

Hedef Alan: Dünya

Kaynak Alan: Yarın

Hedef Alan: Ahiret

Metafor Açıklaması: İç içe metaforlardan oluşan bu beyitte, öncelikle göze çarpan zaman ifadelerinin (bugün ve yarın) dünya ve ahiret kavramları üzerinde şemalaştığıdır. Bugün,

yaşanılan maddi dünyayı ifade ederek metaforlaştırırken yarın, ölümden sonra gidilecek dünyayı ahireti metaforlaştırması açısından önemlidir. Bugün için yaşanılan maddi dünyada doymak bilmeyen açgözlü insan için kaygı ve endişe verici bir düşünce olan mal, insanın ölümünden sonra da ona yük ve sorumluluk olarak geri dönecektir. Eserin sonlarına doğru iç içe metaforlarla tek bir beyitte anlatılan bu düşünce eserin geneline hâkim olan dünya malına bakış açısını özetler nitelikte olması açısından önem taşımaktadır.

433: seniñ malıñ ol mal aşındurduñ

434: saña hasret ol tek tutup turduñ

Aktarım: Senin malın öbür tarafa geçirdiğin maldır, elinde tuttuğun senin için ancak hasrettir.

Kaynak Alan: Hasret

Hedef Alan: Dünya malı

Kaynak Alan: Sevap ve iyilikler

Hedef Alan: Ahiret malı

Metafor Açıklaması: Dünya malının doyumsuzluğu ve insanın dünya malına karşı her zaman bir hasret içerisinde olacağı düşüncesinin hâkim olduğu beyitte insanın öbür tarafa yani ahirete götüreceği malın onun erdemleri ve iyi davranışlarının karşılığı olan sevapları olacağı düşüncesi de beyitte işlenmiştir.

1.5. Kişileştirmeler

57: anıñ bahşışindin bulıt uvtanur

58: bu sözni bütün çın tutar duşmanı

Aktarım: Onun ihsanı karşısında bulutlar utanır, bu sözün doğruluğunu düşmanları da itiraf eder.

Kaynak Alan: İnsan

Hedef Alan: Bulut

Metafor Açıklaması: İnsana ait bir özellik olan utanma eylemi bulutla metaforlaştırmıştır.

65: öküş az tip aymaz pezirlerteniz

66: bulıt hediye kılsa uşak kaçtreni

Aktarım: Bulut ufak bir katre de hediye etse, deniz az veya çok demeden, bunu kabul eder.

Kaynak Alan: İnsan

Hedef Alan: Bulut

Kaynak Alan: İnsan

Hedef Alan: Deniz

Metafor Açıklaması: Bulut hediye verebilme özelliğiyle kişileştirilerek bir metafor meydana getirilirken deniz de bu hediyeyi kabul eden alçak gönüllü bir insan olarak düşünülmüş ve beyitte Bulut insandır, Deniz insandır metaforları oluşmuştur.

133: sanıp sözlegen er sözi söz sağı

134: öküş yañsağan til unulmaz yağı

Aktarım: Düşünerek konuşan adamın sözü, sözün iyisidir. Çok gevezelik eden dil karşı konulmaz düşmandır.

Kaynak Alan: Düşman

Hedef Alan: Dil/ çok konuşmak

Metafor Açıklaması: Dil, gereksiz ve çok konuştuğu zaman insanın düşmanı olarak görülmüş ve beyitte Dil düşmandır alt metaforuna bağlı olarak "Dil insandır" üst metaforu oluşmuştur.

141: sefih er tili öz başı duşmanı

142: tilindin töküldi telim er çanı

Aktarım: Sefih adamın dili kendi başının düşmandır. Birçok adamların kanı dilleri yüzünden döküldü.

Kaynak Alan: Düşman

Hedef Alan: Dil/ konuşma

Metafor Açıklaması: Dil doğru kullanılmadığı zaman insanın kanını döken, onu öldüren bir düşman olarak idrak edilmiş ve buna bağlı olarak da "Dil insandır" üst metaforu oluşmuştur.

183: nelük malğa munça köñül bamağın

184: bu mal kelse erte barur baz kiçe

Aktarım: Mala bu kadar gönül bağlamak neden, bu mal sabah gelirse akşam yine gider.

Kaynak Alan: Vefasız Sevgili
zenginliği

Hedef Alan: Mal

Metafor Açıklaması: Dünya malı, zenginlik, gönül bağlanan istediği zaman gelip istediği zaman giden vefasız bir sevgili olarak görülmüş ve Mal zenginliği vefasız sevgilidir metaforunun üst metaforu olarak "Mal zenginliği insandır" metaforu oluşmuştur.

205: ajun külçirer baz alın kaç çatar

206: bir elgin tutup şehd birin zehr kıtar

Aktarım: Dünya gülümser, fakat yine alın buruşturur ve kaç çatar, bir elinde bal tutup bir elinde zehir saklar.

Kaynak Alan: İnsan

Hedef Alan: Dünya

Metafor Açıklaması: Dünya insanı kandıran, ikilemde bırakan kararsız bir insan algısı etrafında kişileştirilmiştir.

207: 'asel tatrup ilkin tamağta tıtip

208: kiđinrek kaçahka sunup zehr kıtar

Aktarım: Önce baldan tattırarak ağzını tatlandırır, biraz sonra kadehe zehir katarak sunar.

Kaynak Alan: İnsan

Hedef Alan: Dünya

Metafor Açıklaması: Dünya, insanı kandırarak kötülük yapmak isteyen bir insan hüviyetinde metaforlaştırılmıştır.

217: bu ajun ma körmekke körlüg taşı

218: velikin içinde tümen na-ħoşı

Aktarım: Bu dünyanın da dıştan görünüşü güzeldir, fakat içinde binlerce nahoşluk vardır.

Kaynak Alan: İnsan

Hedef Alan: Dünya

Metafor Açıklaması: Dünya güzel görünüşlü fakat kötü ahlaklı bir insan olarak düşünülerek metaforlaştırılmıştır.

219: bakıp taş bezekin körüp sen muğa

220: köñül bamağın bil ħata'lar başı

Aktarım: Bakıp dış süsünü görerek senin ona gönül bağlaman bil ki hataların başıdır.

Kaynak Alan: İnsan

Hedef Alan: Dünya

Metafor Açıklaması: Bir önceki açıklaması yapılan beyitin devamı niteliğinde olan bu beyitte de dünya, dışı süslü, gönül bağlanabilecek güzel bir insan olarak kişileştirilirken, o sahte güzele gönül bağlamanın da hata olduğu beyitte özellikle belirtilmiştir.

221: niğab kötrür ajun birer yüz açar

222: yazar kıol kıçar teg yana terk kıçar

Aktarım: Dünya bazen peçesini kaldırır ve yüzünü açar; kucaklayacak gibi kollarını açar ve hemen kaçar.

Kaynak Alan: Kadın

Hedef Alan: Dünya

Metafor Açıklaması: Dünya, onu seveni kandıran bir sevgili gibi düşünülerek metaforlaştırılırken "Dünya insandır" üst metaforu oluşmuştur.

231: aklı bol saña söz sökünç kelmesün

232: sökünç kelgü yolña kılık tıyur

Aktarım: Cömert ol, sana söz, sövme gelmesin; sövme gelecek yolu cömertlik kapatır.

Kaynak Alan: Dost (kötülüğü engelleyen insan)

Hedef Alan: Cömertlik

Metafor Açıklaması: Cömertliğin insanın başına gelecek kötü bir olayı engelleyecek bir dost gibi görüldüğü ve beyitte bu şekilde bir kişileştirme yapıldığı düşünülmüştür.

305: harış toğmaz ajun nejnini tirip

306: harışlık qarımaz idisi qarıp

Aktarım: Haris, dünya malını toplamakla doymaz, sahibi ihtiyarladığı hâlde harislik ihtiyarlamaz.

Kaynak Alan: İnsan

Hedef Alan: Harislik

Metafor Açıklaması: Açgözlülük, hırs, hayalî olarak ihtiyarlamayan bir insan üzerinde şemalanarak metafor oluşturulmuştur.

441: hünerrıgka ajun vefasızraq ol

442: hünersızka mundın cefa azraq ol

Aktarım: Dünya hüner sahibi için daha çok vefasızdır, hünersize burada cefa daha azdır.

Kaynak Alan: İnsan

Hedef Alan: Dünya

445: ne yazdı ajunka bu şahib hüner

446: negüke bu anı ulaşı kınar

Aktarım: Hüner sahibi dünyaya karşı ne gibi bir kusur işlemiştir, niçin bu dünya ona durmadan eziyet çektirir.

Kaynak Alan: İnsan

Hedef Alan: Dünya

Metafor Açıklaması: Bilgi, beceri sahibi bir insan için dünya eziyet ve cefa veren bir insan olarak metaforlaştırılmıştır.

447: hasislerni kötrüp nefisni çalıp

448: azu kıutsuz ajun qarıp mu munar

Aktarım: Hasisleri yükselterek, kıymetlileri yere vuruyor, yoksa bu kutsuz dünya ihtiyarlayıp bunadı mı?

Kaynak Alan: İnsan

Hedef Alan: Dünya

Metafor Açıklaması: Küçük ve bayağı insanlara değer veren onları yükselten değerli ve bilgili insanlara cefa ve eziyet edip onları sıradanlaştıran bir insan özelinde şemalandırılan dünya aynı zamanda, ihtiyar ve aklını yitirmiş bir insan olarak da düşünülmüştür.

1.6. Yer-Alan Metaforları

69: dad ispehsalar beg için bu kitip

70: çıkardım ajunda atı kıalsu tip

Aktarım: Dad İspehsalar Bey için bu kitabı yazdım ki dünyada adı kalsın

Kaynak Alan: Ad/ nam yayılacak mekân

Hedef Alan: Dünya

73: anıñ vuddı birle köñüller tolup

74: anıñ yadı birle ajun tolsu tip

Aktarım: Gönüller onun sevgisi ile ve dünya onun yâdı ile dolsun.

Kaynak Alan: Ad/ nam yayılacak mekân

Hedef Alan: Dünya

239: tirildi ulamsız ulamı bolup

240: ajunda at eđgü çođup bardı kör

Aktarım: (Cömert adam) muhtaçların yardımcısı olarak yaşadı; dünyaya iyi ad bırakarak gitti.

Kaynak Alan: Ad/ nam yayılacak mekân

Hedef Alan: Dünya

Metafor Açıklaması : Hayatın devam ettiği, canlılığın hüküm sürdüğü ve insanın maddi varlığıyla sığınıp yaşadığı dünya, somut mekân kategorisi içindedir. Eserde verilmek istenen felsefe doğrultusunda erdemleriyle yaşamak zorunluluğu içerisinde olan insan bu somut mekân içerisinde yaptığı iyiliklerle ve erdemli davranışlarla adının dünyada yayılmasını sağlamalıdır. Bu adın dünyada yayılması üst metafor yapısında Dünya ad/nam yayılacak bir mekândır şeklinde metaforlaştırılırken, bu adın dünyada kalması ve yayılmasının aynı zamanda zamanla ilgili bir kavramsal metaforu da oluşturduğu düşünülmektedir. Dünyanın geçiciliğinin de vurgulandığı eserde metafor olarak adın mekana yayılmasının aynı zamanda adın zamana da yayılmasının gerekliliğini doğurduğu ön görülmektedir. Bu düşünce 240. mısradaki çoğup bardı ifadesiyle biraz daha somutlaştırılabilir. Koyup gitmek bu mısradaki “ölmek” eylemi yerine metaforik bir ifade olarak kullanılmıştır. İnsanın ölümünden sonra da adının dünyada kalması, insanın yapmış olduğu iyi davranışlar neticesinde isminin bulunduğu mekândan bağımsız olarak zamanın kendi seyri içerisinde varlığını devam ettirdiğini göstermektedir. Bu açıklamalar ışığında, “Zaman adın yayıldığı bir mekândır” ve “Zaman mekândır” üst metaforlarının oluştuğu düşünülmektedir.

177: bu ajunrıbağ ol tüşüp köçgölüg

178: rıbağka tüşügli tüşer keç gülüg

Aktarım: Bu dünya konup göçmek için bir kervansaraydır. Kervansaraya geçmek için iner.

Kaynak Alan: Kervansaray

Hedef Alan: Dünya

Metafor Açıklaması: Beyitte açık bir ifadeyle Dünya kervansaraydır metaforu oluşturulmuştur. İnsanın ölümü ve maddi dünyadan geçiciliği edibin, yaşanılan dünyayı kervansaraya insanı da bu kervansaraya gelen yolcuya şemalandırmasıyla metaforik ifadelerde uyumluluk sağlanmıştır. Böylelikle hem dünyanın hem de insanın geçiciliğinin ifade edilmek istendiği düşünülmektedir. Beyitte oluşturulan Dünya kervansaraydır metaforuyla üst metafor olarak “Dünya mekandır” metaforu oluşmaktadır. Bunun yanında dünyanın kervansaray olarak görülmesi ve insanın bu kervansaraydan gelip geçmesi düşüncesiyle İnsan yolcudur metaforu da ortaya çıkmaktadır.

191: tarıglık tip aymış ajunnu resul

192: tarıglıkta katlan tarı eğgülük

Aktarım: Resul, dünya için tarladır demiş. Tarlada çalış çabala iyilik et.

Kaynak Alan: Tarla

Hedef Alan: Dünya

Metafor Açıklaması: Dünyanın kavramsal bir şekilde mekân olarak düşünüldüğü beyitte alt metafor olarak ortaya çıkan Dünya tarladır metaforu, insanın yaşadığı dünyada yapmış olduğu iyilikleri tohumla metaforlaştırırken (Böylelikle bu beyitte İyilik tohumdur metaforu da oluşmaktadır.) bu iyiliklerin dağıtılacağı/ ekileceği yerin de bir tarla gibi düşünülen dünya olduğu vurgulanmıştır.

SONUÇ

Varlık, varlığın adı, varlığın yarattığı duygu durumu, varlığın başka varlığa benzerliği, varlığın kendisi dışında başka bir varlıkla açıklanabilme durumu vb. tüm bu bağlantılarla birlikte bilişsel süreçlerini tamamlayan düşüncelerin, Atebetü'l- Hakâyik örneğinde oluşturduğu ontolojik metaforlar bu araştırmayla ortaya konulmaya çalışıldı.

Ontolojik metaforlar üzerine kurulan bu çalışmada Türk'ün bilincinin ve bilişinin göstergesi olarak pek çok varlığın nasıl metaforlaştırıldığı görülmektedir. Dil ve düşünce dünyasının ortaya konulması açısından önemli görülen bu tarz çalışmalara katkı sağlamak adına yapılan araştırmada eserin tamamı incelenmiş tespit edilen ontolojik metaforlar; Kaynağını Cansız Varlık ve Maddelerden Alan Metaforlar, Kaynağını Hayvandan Alan Metaforlar, Kaynağını Elementlerden Alan Metaforlar, Kaynağını Soyut Kavramlardan Alan Metaforlar, Kişileştirmeler ve Yer-Alan Metaforları, başlıkları altında değerlendirilmiştir. Bu başlıklar altında tespit edilen metaforlar aşağıda liste hâlinde verilecektir.

Eserde yapılan incelemelerde; bilgi, insan, söz/ dil ve dünya kavramlarına yönelik yapılan metaforlar eserde hâkim ontolojik metaforlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramlar özelinde oluşan alt metaforların üst metaforların oluşumuna da etki ettiği ve bu kavramlara yönelik üst metaforların da esere hâkim olduğu görülmüştür.

Eserde her ne kadar hâkim metaforlar ön plana çıksa da edip tarafından oluşturulan veya kültürel devamlılıkla ortaya çıkan metaforların hepsi eserin tamamı göz önüne alındığında da sistematik uyumluluk çerçevesinde birbiriyle bağlantılı bir şekilde oluşmaktadır. Kısacası eserdeki ontolojik metaforlar birbirinin tamamlayıcısı (bazen de açıklayıcısı) olacak şekilde mantıksal tutarlılıklarla yaratım süreçlerini tamamlamışlardır. Hem mantıksal hem de sistematik olarak ortaya çıkan bu uyumlar eserin alt yapısındaki felsefenin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu durum eserdeki metaforlardan hareketle şöyle bir cümle içerisinde örneklendirilebilir: Bilgi sahibi bir insan cahillikten temizlenmiş, kendisini dünyanın nimetlerine kaptırmamış, boş yere kaygı ve endişe taşımayan, dünya malına önem vermeyen, akli bıçak gibi keskin, dilinden herkesin emin olduğu vefalı ve tevazu sahibi bir insandır.

Alt Metaforlar Listesi

Ahret malı sevap ve iyiliklerdir. Ahret öbür taraftır. Ahret yarındır. Akıl bıçaktır. Akıl silahtır. Anmak şeker ve baldır. Bırakmak acıdır. Bilgi aranılacak nesnedir. Bilgi aranılması gereken bir yiyecektir. Bilgi elbisedir. Bilgi eşyadır. Bilgi hazinedir. Bilgi insandır. Bilgi kıymetli nesnedir. Bilgi refah sağlar. Bilgi satılacak nesnedir. Bilgi tatlı bir yiyecektir. Bilgi yüküdür. Bilgi zenginlik verir. Bilgili insan değerli madendir. Bilgili insan kıymetli dinardır. Bilgisiz insan değersiz madendir. Bilgisiz insan kıymetsiz dinardır. Bilgisiz insan odundur. Cahillik elbisedir. Cahillik eşyadır. Cahillik kirdir. Cahillik temizlenemez elbisedir. Cefa deniz suyudur. Cömertlik dostluktur. Cömertlik sudur. Çok konuşmak düşmandır. Dikkat bıçaktır. Dikkat silahtır. Dil düşmandır. Dil kendisini yiyen bir varlıktır. Dil kırıcı nesnedir. Dil oktur. Dil vahşi bir hayvandır. Dil zebanidir. Doğruluk elbisedir. Dünya bozulabilen nesnedir. Dünya bugündür. Dünya dertleri zehirdir. Dünya hayatı kervandır. Dünya kadındır. Dünya kervansaraydır. Dünya malı hasrettir.

Dünya malı yiyecektir. Dünya nam yayılacak mekândır. Dünya tarladır. Dünya tat alınacak bir yiyecektir. Dünya tat alınan yiyecektir. Dünya yılandır. Dünya zevkleri tat alınacak bir yiyecektir. Düşmanlık ateştir. Düşmanlık zararlı bitkidir. Gönül bağlanılacak nesnedir. Hasret elinde tuttuğundur. Hiddet ateştir. İbadet maldır. İnsan bozulabilen nesnedir. İnsan değerli bir madendir. İnsan değersiz akçedir. İnsan kıymetli dinardır. İnsan paradır. Kibir atılacak nesnedir. Kibir elbisedir. Lüzumlu söz değerli nesnedir. Lüzumsuz söz değersiz nesnedir. Mal kaygı ve düşüncedir. Mal tanrıdır. Mal yük ve vebaldır. Mal zenginliği vefasız sevgilidir. Mihnet ateştir. Övme tatlıdır. Sır değerli eşyadır. Söz süstür. Söz taşıyıcıdır. Söz tat alınacak bir yiyecektir. Tevazu korunacak nesnedir. Toplamak tatlıdır. Vefa göl suyudur. Yumuşak huyluluk sudur.

Üst Metaforlar Listesi

Akıl nesnedir. Amel değerlidir. Bilgi değerlidir. Bilgi mutluluktur. Bilgi nesnedir. Bilgi saklıdır. Bilgi temizliktir. Bilgisizlik değersizdir. Bulut insandır. Cömertlik insandır. Cömertlik temizliktir. Deniz insandır. Dil hayvandır. Dil silahtır. Dil taşıyıcıdır. Doğruluk güzelliştir. Dünya geçicidir. Dünya geçicidir. Dünya hayvandır. Dünya insandır. Dünya mekândır. Dünya sofradır. Gönül nesnedir. Harislik insandır. İbadet değerlidir. Kibir değersizdir. Mal zenginliği insandır. Sır değerlidir. Söz değerlidir. Söz nesnedir. Söz silahtır. Söz tehlikelidir. Tevazu değerlidir. Zaman mekândır.

EXTENDED ABSTRACT

Ontological metaphors “enable us to distinguish the elements of our experience and treat them as concrete things or uniform substances (Lakoff- Johnson 2005: 49)”. More concrete, more vivid expressions for which we need to convey the existence, a concept; and the ones we need in order to transmit the experiences that were obtained corresponding to certain concepts bring out ontological metaphors. Or in other words, they help us capture the unchanging intangibility (substance) that is on the foundational basis of existence and translate it into things (entity) that are easier to perceive (Yıldızlı 2011: 18). “Ontological metaphors provide us with a basis for thinking ways for treating our extraordinarily diverse experiences of physical objects, namely events, activities, feelings and thoughts as things and substances (Lakoff- Johnson 2005: 50).”

In this study, by searching for the ontological metaphors that (in Lakoff and Johnson’s words) help us understand the essence of being, in one of the important works of the Turkish language, *Atebetü- Hakâyık*; we will try to illuminate the ontological reflections on the language.

Having been written by Edip Ahmed in the prosodic form of *feûlün feûlün feûlün feûl*, it consists of 40 couplets and 101 verses (484 lines), and unfolds around the virtues that one must have and the advices of the author for the people (Ercilasun 2013: 329).

Based on ontological metaphors, the study shows how multiple ontological elements were metaphorized as an indicator of Turkish consciousness and cognition. In this study, conducted so as for contributing to these kind of works that have a considerable significance for unravelling the ways of thinking in a language, the ontological metaphors pointed out throughout the original work were categorized into following sets: The Metaphors Derived from Inanimate Objects and Matter, The Metaphors Derived from the Animals, The Metaphors Derived from the Elements, The Metaphors Derived from Abstract Concepts, The Metaphors of Personification and Space/Area. And the metaphors that were ascertained under these categories are as follows: Abandoning is painful. Knowledge is an object to be searched for. Knowledge is an object to be eaten. Knowledge is a dress. Knowledge is a belonging. Knowledge is a treasure. Knowledge is a human being. Knowledge is a precious object. Knowledge provides welfare. Knowledge is an object for sale. Language is a harsh object. Language is an arrow. Language is a wild animal.

Language is a demon of hell. Righteousness is a dress. World is a violable object. World is today. Earthly troubles are poison. Earthly life is a caravan. Property is God. Property is a burden and sin. Wealth is an unfaithful lover. Affliction is fire. Pride is sweet. Secret is a valuable belonging. Speech is an ornament. Speech is a carrier. Speech is a food to be enjoyed. Modesty is an object to be protected. Collecting is sweet. Knowledge is precious. Knowledge is happiness. Knowledge is object. Knowledge is hidden. Knowledge is cleanliness. Ignorance is worthless. Cloud is human being. Generosity is human being. Generosity is cleanliness. Sea is human being. Language is an animal. Language is a weapon. Language is a carrier. Righteousness is beauty. World is temporary. World is an animal. World is a human being. World is a place. World is dining table. Heart is an object. Greed is a human being. Prayer is precious. Wealth is a human being. Secret is precious. Speech is precious. Speech is an object. Speech is a weapon. Speech is dangerous. Modesty is precious. Time is a place.

In the examinations of our study; metaphors concerning the concepts of knowledge, human, speech / language and the world come out as the dominant ontological metaphors in the work. It has been the case that the sub-metaphors formed in the context of these concepts has also an influence on the formation of the higher-order metaphors and the higher-order metaphors related to these concepts dominated the work.

Even though the dominant metaphors came to the forefront in the work, each of the metaphors that were either created by the author or formed in parallel with cultural continuity emerges in a manner of systematic coherence with each other, when the work is considered in its entirety. In short, ontological metaphors in the work have reached their latest form in a logical coherence, in a complementary (and sometimes explanatory) way for each other. The coherence (or compatibility) that comes forward both logically and systematically, facilitates the understanding of the philosophy embedded in the underlying structure of the work.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (1979). *Felsefe terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1992). *Atebetü'l- Hakâyık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2013). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1982). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kök, A. & Eker, Ö. (2016). Atebetü'l- Hakâyık'ın tanıklığında bilgi metaforları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 225, 223-237. Erişim Adresi: http://www.tdav.org.tr/wp-content/uploads/2017/07/aras_225.pdf.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (2005). *Metaforlar hayat, anlam ve dil*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Yıldızlı, M. E. (2011). *Kutadgu Bilig'te Dünya Metaforu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Yıldızlı, H., Erdol, T. A., Baştuğ, M., & Bayram, K. (2018). Türkiye'de öğretmen kavramı üzerine yapılan metafor araştırmalarına yönelik bir meta-sentez çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 43 (193). doi: 10.15390/EB.2018.7220.
- Yunusoğlu, M. K. (2016). *Budist Türk çevresi eserlerde metaforlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.